

Zsugyel János
Luther Márton közgazdasági nézetei

Mert minden rossznak gyökere a pénznek szerelme.
1 Tim 6,10

Bevezető gondolatok

A modern közgazdaságtudomány mindössze három évszázados múltra tekint vissza. Adam Smith a XVIII. század végén írta meg „A nemzetek gazdagsága” című könyvét, mellyel útjára indította ezt a viszonylag fiatal tudományágat. Bár a mű a közgazdaságtudomány szinte valamennyi, ma is aktuális fő kérdésfeltevését érinti, szerzője az erkölcsstan egyetemi professzoraként mindössze rövid kirándulásnak tekintette alkotását a korai kapitalizmus fejlődése során felvetett problémák területére. Eredeti szándéka ellenére a gazdálkodásra és a vállalkozásra, illetve ezek állami ösztönzésére vonatkozó fejtegetései önálló életre keltek, a kortársak és követők számtalan további műben folytatták vizsgálódásait. A közgazdaságtudomány fejlődését Adam Smith után számtalan korszakos gondolkodó segítette, s mára a természet- és társadalomtudományok között méltó helyet foglal el. Általános elismertségét jelzi, hogy legjelesebb alkotóit évenként a Nobel-díjas tudósok között emlegetik. Alfred Nobel díja alapításakor ugyan még nem gondolt a közgazdászokra, ezért a közgazdasági Nobel-díj mindössze a Svéd Nemzeti Bank által alapított Nobel emlékdíj, bár a díjjal járó tiszteletdíj összege megegyezik a Svéd Akadémia által kiosztott Nobel-díj összegével. Természetesnek tekinthető, hogy egy ilyen általánosan elismert fiatal tudomány is keresi gyökereit, mivel a gazdálkodás kérdéseit számtalan műben tárgyalták az emberiség története során. Ebben az esetben is helytálló a megállapítás, hogy „már a régi görögök is ...”, hiszen éppen Arisztotelész háztartás vezetés törvényszerűségeiről írott műve sugallta a közgazdaságtan megnevezését is (oikos nomos =háztartási törvény) A gazdálkodási kérdések ókori tárgyalását követően a reneszánsz és a reformáció korának idejében is foglalkoztatták a gondolkodókat ezek a kérdések, hiszen a középkor nélkülözésekkel és járványokkal terhelt századait követően éppen a XIV-XVI. században következett be az a rendkívüli méretű anyagi és az ezt eredményező szellemi gyarapodás, mely az európai fejlődés előtt óriási perspektívákat nyitott. Ennek eredménye volt többek között a reformáció, de ez eredményezte a katolicizmus megújulásához vezető ellenreformációt is, melynek „hozádék” ugyan a korábban egyetemesnek (idegen szóval katolikusnak) tekinthető világegyház megosztása lett, de a megosztottság következtében létrejövő változatosság az évszázadokon átívelő vallásháborúk és felekezeti küzdelmek ellenére is jelentős hozzájárulást jelentett az emberiség szellemi alkotóerejének gyarapodásához.

E tanulmány a reformáció meghatározó alakjának, Luther Mártonnak írásaiban található közgazdasági nézetek ismertetési és értelmezési szándékával íródott. Bár ebben az időben még nem ismerték a közgazdaságtudományi elemzés ma ismeretes módszertani eszköztárát, s Luther Márton is – Adam Smith korszakos jelentőségű művéhez hasonlóan – az erkölcsi-világnézeti kérdések speciális vetületének tekintette a gazdálkodási kérdéseket, az általa adott válaszok sok tekintetben meglepően frissek és aktuálisak, s így alkalmasak arra, hogy Luther gondolatai nyomán az Olvasó kialakíthassa viszonyát ezekhez a ma is időszerű problémákhoz. Az írások értelmezésének megkönnyítése érdekében szükséges Luther korának rövid bemutatása. Közismert, hogy éppen 490 éve, 1517 október 31-én, Mindenszentek ünnepének előestjén szögezte ki Luther Márton ágoston-rendi szerzetes az egyházi élet visszasságainak javítására vonatkozó téziseit a wittenbergi vártemplom kapujára. Ez a nap

máig a reformáció emlékünnepe, hiszen az eredetileg a helyi közösség gondolkodásának befolyásolása érdekében született írást az akkoriban elterjedt új kommunikációs forma, a könyvnyomtatás szerte-szét vitte a Német-Római Birodalom négy égtája felé, és az V. Károly császárral és a pápaság módszereivel elégedetlen nép és német fejedelmek hamar felismerték a lutheri gondolatokban rejlő ideológiai muníciót. Bár Luther sosem akart felekezeti-, még kevésbé egyházalapító lenni, az események hamar túlnőttek eredeti szándékán. A worms-i birodalmi gyűlés elé történő megidézését és helytállását követően bujdosásra kényszerült. A thüringiai fejedelem jóvoltából Wartburg várában rejtőzködött, ahol az eredeti héber és görög szöveg alapján német nyelvre fordította a korábban csak szűk körben, latin nyelven hozzáférhető Biblia könyveit. Ezzel a tevékenységével a tanulni és művelődni vágyó széles néptömegek kezébe olyan olvasmányt adott, amely hihetetlen mértékben szélesítette az egyházi tanítások egyéni értelmezésének, az életvezetési kérdések biblikus alapon történő megítélésének lehetőségét. Így a gazdálkodási kérdések alapjainak feltárása Luther Márton életművében kényszerűen megjelent, hiszen nézetei mind a reformáció gondolatához hű papság, mind a szélesebb közvélemény számára elsődleges eligazítást jelentettek. Luther Márton három nagyobb írása ismeretes, mely kizárólagosan közgazdasági kérdésekkel foglalkozik. 1519-ben született az uzsora szedése elleni prédikációja¹ 1924-ben írta szélesebb közvéleményhez szóló, a kereskedelemről² írt röpiratát, majd 1539-ben ismét visszatért az uzsora témájához, s a papság számára készített vezérfonalat az uzsora elleni prédikálásról³.

A gazdálkodási kérdések tárgyalása Luther Márton írásaiban

A kalmárkodásról és uzsoráról szóló 1924-ben keletkezett művében a kereskedelmet szükséges és hasznos dologként állítja be, s a tisztességes kereskedőket a társadalom hasznos tagjaiként mutatja be. Mindössze a luxuscikkek kereskedelmét tekinti kártékonynak, s ebben a korabeli merkantilista nézetek talaján áll. Véleménye szerint a külföldi kereskedelem a selyem, arany és fűszerek behozatalára korlátozódik, s ezért a fényűzést szolgálja, ami egyrészt a keresztényi jellemmel összeférhetetlen, másrészt az érte adott nemesfém fizetőeszközöknek az országból való kivonása miatt a lakosság elszegényedéséhez vezet, így feleslegesnek és kártékonynak ítéli. A közszükségleti áruk kereskedelmét azonban hasznosnak tekinti, s bibliai igazolását is megtalálja, hiszen az ószövetségi patriarchák is gyakorolták e tevékenységét. Így véleménye szerint a kereskedelmet a köz javára is folytatni, s mindössze azokkal a kártékony kereskedelmi praktikákkal foglalkozik, melyek a keresztény emberek üdvösségét hátrányosan érintik. A kereskedők fő bűnének az árképzés helytelen gyakorlatát tekinti, mely szerint a kereskedők a kereslet-kínálat törvényeinek engedelmessévé áruikat olyan magas áron adják, ahogy csak tudják. Ezzel a vevők szükségét kihasználják, s mesterséges drágaságot idéznek elő. A helyes kereskedői gyakorlatnak Luther azt tekinti, ha a kereskedők az indokolt költségeket érvényesítik az árakban. A kereskedői árképzést tehát nem a mindenáron való haszonszerzés kell vezérelje, hanem a felebaráti szeretet, mely a vásárló érdekét is keresi. Természetesen a keresztény kereskedő sem könnyörületből folytatja mesterségét, ezért nem szenvedhet kárt az ügyleten. Ezért valamennyi indokolt költségét fel kell számítani, valamint a kereskedelmi haszonban érvényesíteni kell megélhetési költségeit, valamint a kereskedéssel járó kockázatok miatti felárat is, hiszen az evangélium is úgy tartja, hogy „méltó a munkás a maga bérére.” (Luk 10,7) Ezzel Luther biblikus alapon jut el az Adam Smith által két és fél évszázaddal később

---

¹ Luther, Martin: Kleiner Sermon vom Wucher (Kis prédikáció az uzsoráról)

² Luther, Martin: Über Kaufhandlung und Wucher (A kalmárkodásról és uzsoráról)

³ Luther, Martin: An die Pfarrherren wider den Wucher zu predigen. Vermahnung. (Intelem a papsághoz az uzsora elleni prédikálásról)

felismert munkaérték elmélethez. Messze megelőzi korát Luther azzal a gondolattal is, melyet az állami árszabályozás ellen ír. A kereskedők árdrágító gyakorlata miatt abban az időben is sokan fohászkodtak a fejedelmekhez, hogy az árak maximálásával vessenek véget a drágaságnak. A termelés és kereskedelem változatossága miatt azonban a világi felsőbbség sincs abban a helyzetben, hogy minden áru jogos és méltányos költségét meghatározza, ezért minden visszásság ellenére Luther is a piac árszabályozó szerepében bíz, mely a kereskedők méltányos és tisztességes gyakorlatával kiegészítve alkalmas lehet arra, hogy az áruk megfelelő árát biztosítsa.

Az anyagi javakkal történő helyes bánásmód tekintetében Luther Márton 4 különféle magatartási mintát és követendő gyakorlatot mutat be. Az első a legnagyobb önfeladást igénylő mód, amellyel kapcsolatban meglehetősen szkeptikus. „Ha valaki pereskedni akar veled, és el akarja venni az alsóruhádát, engedd át neki a felsőt is.” (Mt 5,40) Ezt a gyakorlatot a kereskedelem mindennapjaiban nem várhatjuk el, így csak a szentek és papok számára ajánlható. A második és harmadik magatartásmód szintén a Hegyi beszédben található. „Aki kér tőled, annak adj, és aki kölcsön akar kérni tőled, attól ne fordulj el.” (Mt 5,42) Ez a rövid jézusi felszólítás mindenkiben tudatosíthatja, milyen nehéz dolog is a keresztény életvitel gyakorlatba történő átültetése, s Luther is rezignáltan állapítja meg, hogy ennek a szemléletnek a térnyerése alaposan megtizedelhetné a kereskedői szakma iránt érdeklődők számát. A kölcsönzés gyakorlatát ugyan üdvösnek tekinti Luther a keresztények között, hiszen a megszorultságban való segítségnyújtás hasznos dolog, s igaz keresztények között senki sem próbálna ezzel visszaélni. Egyébiránt pedig a mérték nélküli kölcsönzést sem támogatja, véleménye szerint csak annyit köteles a keresztény ember is kölcsönözni felebarátjának, amivel nem veszélyezteti saját és családja megélhetését. Példaként említi Jézus szavait, mely szerint „Akinek két ruhája van, adjon annak, akinek nincs, és akinek van ennivalója, hasonlóan cselekedjék.” (Luk 3,11) Tehát a feleslegből köteles a keresztény ember könyörületességet gyakorolni, de nem saját létfeltételeinek veszélyeztetésével. A negyedik módszerként Luther a keresztényi módon történő adás-vételt mutatja be. Itt elsősorban a készpénzért, vagy áruért történő értékesítést tekinti, a hitelbe történő árusítást már a bűn forrásaként kezeli. A hitelyújtás kezességvállalással jár, ez pedig Luther véleménye szerint már az emberekben való bizalom előtérbe kerülését jelenti az Istenbe vetett feltétlen bizalom helyett. Az önteltséget és elbizakodottságot a Biblia számos helyen ostromozza. „Ne dicsekedj a holnapi nappal, mert nem tudod, mit hoz az a nap!” mondja a Példabeszédek könyvével (Péld 27,1), s ezzel a magatartással szemben az Isten iránti bizalmat tekinti követendő példának, s feltétlenül kötelező gyakorlatnak, mely a kereskedők és a köznapi emberek számára egyaránt irányadó.

Az anyagi javak felhasználására vonatkozó biblikusan megalapozott fejtegetéseket követően a korabeli kereskedők haszonleső gyakorlatát ostromozza, így bepillantást enged a XVI. század első felének színes kereskedelmi szokásaiba, s bemutatja, hogy az akkori kereskedők találmányossága is megközelíti késői utódaik képességeit. A mesterséges hiánykeltést kárhordoztatja, mellyel az árdrágítás lehetőségét fokozzák. Ennek érdekében a rémhírek terjesztéséhez, a kívülállókval történő felvásárlás eszközeihez is fordulnak, hogy a piacon tapasztalható szűkösség a félreinformált vásárlók vásárlási szándékát magasabb ár mellett is erősítse. A kereskedői érdekszövetséget, az oligopolisztikus piacfelosztási gyakorlatot is kártékonyként mutatja be a londoni takácsok árkartelljére hivatkozva, mellyel az angol posztó piacát és magas árát biztosítják. A csalárd csőd gyakorlata már abban az időben is bevált kereskedői szokás lehetett, mellyel a tisztességes kereskedéssel szereshető haszon többszörösét lehetett megszerezni. Ezt is az a hitelbe történő vásárlási lehetőség éltette, hiszen a hitelbe vásárolt áru készpénzért történő értékesítése hozhatta a csalárd kereskedőt abba

helyzetbe, hogy a fizetési határidőben történő fizetés helyett a csődöt jelentés lehetőségével éljen. Ezen kívül a minőségrontás, a mérési és számolási csalási módszerek változatossága volt képes a rosszindulatú kereskedőt extra haszonhoz juttatni, melyre vonatkozóan számos módszert ismerttet írásában. A kereskedők mérhetetlen gazdagodását többek között ezek a módszerek okozták, s Luther Márton megállapítja, hogy gyakran nagyobb hatalmuk van, mint némely fejedelemnek. A becsületes polgárok számára csak azt a vigasztalást tudja nyújtani, ami a Biblia számos helyén Ezékiel könyvéhez hasonlóan olvasható: „A fejedelmeket és kereskedőket, az egyik tolvajt a másikkal, mint ólmot és ércet megolvasztja.” (Ez 22,20)

Az 1940. évben írt uzsoraellenes művében Luther Márton rendkívül szenvedélyes hangot üt meg. Ez a hangvétel köszönhető előrehaladott korából fakadó élettapasztalatának, de a polgári világ fejlődésével együtt járó növekvő problémáknak. Ezúttal nem elégszik meg a prédikáció, vagy a röpirat közvéleményhez szóló formájával. Terjedelmes művében a papokhoz fordul, akiknek hivatása a gyülekezetek tanítása, s hivataluk és tekintélyük alkalmas arra, hogy a kor befolyásos személyeit is befolyásolja. „Isten akaratára kérem valamennyi prédikátort és papot, ne hallgassanak, és ne szűnjenek meg az uzsoráról prédikálni, a népet intsék és figyelmeztessék.” Tanítását néhány egyszerű és sarkított megfogalmazásra szűkíti le, ezzel kívánja megakadályozni, hogy a papok a hívekkel való vitákban az érvelésből kifogyva alulmaradjanak, s visszavonulásra kényszerüljenek. Ezért az uzsoraszedés és a tisztességes haszonszerzés közti különbségtételben a gyakorlati problémák eldöntésére nem hatalmazza fel a papokat, hanem a világi hatóságokhoz és ügyvédekhez küldeti a híveket, hogy a lelkiismereti igazságok egyszerűsége annál inkább tudatosulhasson a gyülekezetek tagjaiban. Ez a tárgyalásmód arra enged következtetni, hogy a kölcsönügyletek fokozódó elterjedtsége többeket lelkiismereti problémák elé állítottak, melyek kezelése már csak ilyen módszerekkel volt lehetséges. Mindenesetre Luther Márton felfogását már nem az egyház valamennyi életszférére kiterjedő illetékességi tudata határozta meg. A világi hatóságoknak is tág teret enged a társadalmi berendezkedés igazgatásában, s a hívek közösségének a lelkészek segítségével a lelki üdvösség kérdéseiben való eligazodás feladatát jelöli ki, melyet viszont a reformáció szellemiségével összhangban a legkevésbé sem enged át a világi hatalomnak. Az intelmek kezdetén Luther Márton leszögezi, hogy a kölcsönnyújtás keresztényietlen módjának tekinti a pénzkölcsönzést, amennyiben az kamat fejében történik, melyet uzsorának tekint és elítél. Ez alól a megfogalmazás alól az sem adhat felmentést, hogy a pénzkölcsönzés sok tekintetben általánossá vált erre az időre. Bár sokan hajlamosak a pénzkölcsönzést szolgálatnak és jótéteménynek nevezni, arra inti a papokat, hogy prédikációikban következetesen és egyértelműen ítélik el, s rablásnak, lopásnak, közönséges bűncselekménynek állítsák be. Azt sem szabad figyelembe venni, hogy a kölcsönügyletek elmaradása működésképtelenné tenné az életet, hiszen az életnek a bűn szerves tartozéka ugyan, mégsem szabad a keresztény embernek pártolnia, hanem lehetőség szerint küzdeni kell ellene. Történelmi példák sorával igazolja, hogy már az ókori világban is gyakran kellett az uzsora szedése ellen a fejedelmeknek és uralkodóknak beavatkozni, hogy a társadalmi békét fenntartsák. Solonra hivatkozik, aki eltörölte az adósrabszolgaságot és az ingatlanok fedezete mellett adott uzsorát, illetve Ciceróra, aki ázsiai helytartósága alatt a kamat maximálását rendelte el, a havi kamatplafont 1%-ban meghatározva. Ezen kívül a Luther korában megkérdőjelezhetetlen Arisztotelész érvelését ismerteti, mely szerint a pénz természete szerint nem képes szaporodni, ezért mindenféle kamatszedést ellentétesnek tart a természeti törvényekkel. Tudatosan választja a pogány gondolkodókat érveléséhez, hiszen ha a pogányok a józan ész alapján belátták az uzsora tarthatatlanságát, mennyivel inkább be kell látni ezt a keresztény közösségnek Jézus tanítása alapján. A keresztény fejedelmek közbenjárását kéri Luther, hogy az elharapózó uzsoraszedés ellen beavatkozzanak. (Példaként említi, hogy a lipcsei vásáron százon harmincat, a naumburgi vásáron százon negyvenet

kérnek, ami a mai papírpénz alapú inflációs gazdaságainkban is tekintélyes összeg, hát még a nemesfém alapon szerveződő korabeli gazdaságokban. A kamat mértékek természetesen felhívják figyelmünket az akkori kereskedelmi haszonkulcsok nagyságára is, ami feltehetőleg a maiaknak is többszöröse lehetett.) A kamatszedés totális tilalmát, melyet lelkiismereti parancsnak tekint, csak abban az esetben tartaná mérsékelhetőnek, ha a világi hatalom egyes kivételes esetekben megengedné a korlátozott kamatszedést, amikor pl. árvák, özvegyek kisebb összeget életfeltételeik biztosítása érdekében kamatra kölcsönöznek ki. Ezt a világi hatalom engedélyezése esetén megengedné Luther Márton is, hiszen itt a cél nem a kölcsönvevő kiszipolyozása lenne, hanem a méltányos életvitel alapjainak megteremtése a kölcsönt nyújtó esetében, ami a társadalombiztosítást nem ismerő korban társadalmi feszültségeket mérséklő felebaráti cselekedet lehetne. (Bár a társadalombiztosítási rendszerek hiánya nem akadályozta meg pl. a dúsgazdag Fugger bankházat, hogy Nürnberg városában teljes városnegyedet tartson fenn szociális bérlakások formájában, s széles körű segélyezési gyakorlattal siettek az elesettek segítségére. A Fuggerei nevű városrész egyébként ma is létezik, s a bérleti jog odaítélése máig a Fuggerek által követett gyakorlat szellemében történik. Csak sajnálhatjuk, hogy a részben felső-magyarországi ezüstabányák jövedelméből származó vagyonukat részben a Fuggerek is uzsoraszedéssel gyarapították.)

A kölcsönnyújtásra szedett kamat keresztényietlenségét Luther Jézus szavai nyomán ítéli el: „És ha azoknak adtok kölcsönt, akiktől reméletek, hogy visszakapjátok, miért reméltek jutalmat?” (Luk 6,34) Természetesen a keresztényi kölcsönzés nehézségei felett nem siklik át, ezért a kategórikus jézusi megfogalmazást a korábbi írásaiból ismert módon enyhíti. Igaz, hogy a kölcsönzés kötelezettsége általánosan érvényes, mely kiterjed minden felebarátra, sőt az ellenségeinkre is, amennyiben szükségét szenved, de ezzel egyben fel is ment a kölcsönzés kötelezettsége alól a nélkülözői körön kívül, hiszen Luther értelmezésében a ravasszal, a lustával, a pazarlóval szemben ez a kötelezettség nem érvényes. Ugyanúgy érvényes a kölcsönzésre, mint az adakozásra a saját életfeltételek veszélyeztetésének korlátja, mely csak akkora összeg kölcsönadását írja elő, amely nem akadályozza meg a visszaadás elmaradása esetén a további kölcsönzés lehetőségét. A legnagyobb veszélynek azt tartja Luther, hogy az uzsorások sokszor jóságosnak tekintik magukat, s gazdagságuk mellett még jótévként is tetszelegnek mások előtt. „... finom viseletben, arany láncokban, gyűrűkben és ruhákban járnak, kezüket dörzsölik, hűséges, jámbor embereknek tekintik és tömjéneztetik magukat, aki sokkal irtalmasabb még Istennél is...”

Luther Márton a papok és az iskolamesterek feladatává teszi, hogy a közvéleményben az uzsorásokra és az uzsorára vonatkozó ismereteket terjesszék, s a védekezés képességét kialakítsák bennük. Erre annál is inkább szükség van, mert a világi fejedelmek és uralkodók látszólag megbarátkoztak a helyzettel, és nem kívánnak a közjó érdekében beavatkozni. Sokszor isteni parancsolatra is hivatkoznak, mellyel az uzsorások által okozott nélkülözés és szenvedés eltűrését kívánják igazolni. Az uzsorából élők gyakorta érvelnek azzal, hogy tevékenységük csak a gazdagok ellen irányul, hiszen a szegények nem élnek a kölcsönzés (kölcsönvétel lehetőségével) De Luther ezt az érvelést is visszautasítja. Egyrészt azért, mert a korábbi nyereszkesedés elszívásának eredménye is lehet az elszegényedés, másrészt az uzsorából élők fényűző életmódja általános dráguláshoz vezet, ami tovább rontja az amúgy is nehéz helyzetben élő néprétegek életfeltételeit. Ebben a helyzetben a papok és prédikátorok az alsóbb néprétegek helyzetében osztoznak, hiszen piacon értékesíthető termékeik nincsenek, tehát a polgároktól és gazdálkodó parasztoktól eltérően az általános drágulás hatásait nem tudják kivédeni. Így egyetlen lehetőségük az uzsora elleni harchoz történő csatlakozásuk, melyhez az érvrendszert többek között Luther Márton írásának gondolatai szolgáltatják.

Záró gondolatok

A fenti rövid ízelítő Luther Márton írásainak gondolatmenetéből rendkívül tanulságos a közgazdasági kérdések erkölcsi megközelítésének szándékára nyitott Olvasó szemszögéből. Egy, még meg sem született tudományág kérdéseinek mai szemmel is friss és gondolatébresztő tárgyalására hívja fel a figyelmet. A méltányos árképzésre vonatkozó gondolatok a közgazdaságtudomány mai álláspontja szerint is vállalhatóak, az árszabályozásról szóló vélemény pedig még két évtizeddel ezelőtt is eretnek gondolatnak számított volna a magyarországi tervgazdasági gyakorlatban, mely az állami akarat mindenhatóságába vetett megalapozatlan és a gyakorlat által vissza nem igazolt hittel kezelte ezt a kérdést. Luther Márton teológiai közelítése az anyagi javakkal szembeni keresztény viszonyhoz gondolatébresztő jellegű, de közgazdász szemszögből kevésbé értelmezhető, és kívül esik a közgazdasági kérdések szokásos tárgyalásmódjától. Ugyanakkor a javaknak a rászorulókkal való megosztására vonatkozó szabályok biblikus alapokon történő tárgyalása nem ellentétes a józan ész szabályaival, s eredménye sok tekintetben hasonló a modern európai társadalmak jóléti berendezkedésében követett gyakorlathoz. Bár a teológiai szemlélet miatt a felállított szabályok nem könnyedén követhetők, de iránymutatóak is lehetnek akár a mindennapi gyakorlatban is.

A legproblematikusabb gondolat a kamatszedésre, illetve az uzsorára vonatkozó fejtegetésekhez kapcsolódik. A hitelviszonyok mai elterjedtsége mellett a Luther korabeli helyzetenél sokkal nehezebben lenne megoldható a kölcsönügyletek keresztényi alapon történő gyakorlása. (Messzire vezetne, ha pl. a fejlett piacgazdaságokban is működő iszlám pénzüzetek kamatszedési tilalom megkerülésére vonatkozó technikáinak bemutatásával illusztrálnám ennek teoretikus lehetőségét, ahol a kamatfizetés helyett a kihelyezések hasznából történő részesedéssel biztosítják a befektetők számára az elvárható hozamot. Ez a gyakorlat legfőljebb kuriózum értékű, s nem vezethet a jelenlegi piacgazdasági gyakorlat felforgatásához.) Hasonlóképpen helytelen lenne a jövedelmi forrásokat meghaladó fogyasztáshoz kapcsolódó hitelfelvétel keresztényietlen gyakorlatként történő savonarolai ostromozása is. Az inflációs gazdaságokban tapasztalható kamatmértékek és a pénzromlás ütemének korábbi időszakhoz képest orbitális mértéke szintén kevés eligazítást nyújt az uzsorakamat szintjének objektív megítéléséhez. Luther uzsorára vonatkozó gondolatai ezért inkább a korabeli német gazdaság átalakulásához kapcsolódó gazdaságtörténeti adalékként értékelhetők, melyek talaján Luther megkísérelte a lehetetlent, a nem világnézeti-etikai alapon szerveződő gazdasági folyamatok és a teológiai tárgyalásmód összeegyeztetését. A kísérlet az akkori követelmények szorításában sem tekinthető maradéktalanul sikeresnek, s semmiképpen sem tekinthető a mai körülményekre adaptálhatónak. Ugyanakkor a szándék tiszteletre méltó és követendő: a mindennapi élet gyorsan változó kihívásai között eligazítást keresni és találni az évezredek értékeit közvetítő Bibliában megfogalmazott cselekvési minták segítségével. Mivel a közgazdaságtudomány is az emberi együttélés és együttműködés szabályainak és célszerű működésének meghatározott szeletét vizsgálja, ezért a Bibliában megőrzött és hozzáférhető ismereti és tapasztalati anyag nem lehet közömbös egyetlen közgazdasági kérdések iránt érdeklődő elkötelezett szakember és laikus számára sem.